

Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka
Odsjek komunikologija/žurnalistika

Esej na temu:

Genocid u sineastičkoj umjetnosti na primjeru filma „Quo vadis, Aida?“

Student: Kerim Sefer (1066/II-K)

Profesor: dr. Fahira Fejzić-Čengić

Sarajevo, maj 2021. godine

Sažetak

Jedan od rijetkih primjera ekranizacije genocida u Srebrenici 1995. godine - jedne od najvećih tragedija koja je zadesila svijet nakon Drugog svjetskog rata jeste prvi igrani film bosanskohercegovačke rediteljice Jasmile Žbanić, "Quo vadis, Aida?". Naime, premijerom filma, ali i njegovim sve češćim uspjesima u zemljama Evrope i svijeta, podijeljeno je mišljenje bh. javnog mnijenja u kontekstu vjerodostojnog prikazivanja srebreničke tragedije. Valja istaknuti kako se podjele najčešće prave između pristalica dokumentarističkog pristupa sakupljanju, obradi i predstavljanju povijesnih činjenica i onih koji podržavaju način na koji je umjetnost vidjela tragediju kakva je ekranizirana i prikazana gotovo cijelom svijetu.

Ključne riječi: genocid, umjetnost, film, dokumentaristika

Summary

One of the few examples of the filming of the Srebrenica genocide in 1995 - one of the greatest tragedies since World War II - is the first feature film by Bosnian director Jasmila Žbanić, "Quo vadis, Aida?". Namely, the premiere of the film, but also its increasingly frequent successes in the countries of Europe and the world, divided the opinion of Bosnian public opinion in the context of a credible depiction of the Srebrenica tragedy. It should be noted that divisions are most often made between supporters of the documentary approach to collecting, processing and presenting historical facts and those who support the way art has seen the tragedy as it has been screened and shown to almost the whole world.

Key words: genocide, art, film, documentary

Uvod

Filmska umjetnost je, od svog početka do danas iznjedrila velike ideje, misli i stavove; neke od njih su svezremene i uvijek prisutne, dok su neke predodređene isključivo da budu podložne interpretativnim promjenama konzumerskog društva u svijetu umjetnosti koja sve češće pokazuje tendenciju da se promijeni ili jednostavno doživi svoj evolutivni napredak. Svejedno je filmska umjetnost dala svoj doprinos u sagledavanju i propitivanju čovječanstva; kako ideje dobra osvajaju simpatije i gdje i kako je, s druge strane zakazala humanost?

Bosna i Hercegovina zemlja je koja ima respektabilnu filmsku historiju koja je na svojevrsan način pričala o sukobima kakvi imaju univerzalnu postavku; na jednoj je strani dobro, a na drugoj manje dobro. Filmaš mora imati šta reći¹, kako kaže Janko Heidl, a ako bi se ono što se mora kazati izrazilo kroz interpretirane ideje u filmu, onda bi se zasigurno situacija mogla ovako posmatrati: Bosna i Hercegovina imala je burnu historiju, što je, pomalo nepravredno zapostavljeno u vremenima kada su manipulacije historijom zapravo nova vrsta rata; onog verbalnog. Ta burna historija sa sobom je donijela stradanja, patnje, progone i pokušaje etničkog čišćenja. Govoreći o genocidu, Gregory H. Stanton navodi osam faza njegovog izvršenja²; od same klasifikacije do negiranja. U njegovoj opservaciji jasno je primjetna gradacija, od trenutka kada se najprije planira genocid, obave njegove pripreme za izvršenje do krajnjeg slučaja njegovog negiranja, odnosno poricanja ili aposlutnog negiranja tog stravičnog zločina koji kao da se nije ni desio. I upravo je Bosna i Hercegovina prošla kroz sve faze, da bi, na kraju došla do posljednje koja je, čini se, pogubna isto koliko i ona prva. Bez obzira na činjenicu da u zemlji u kojoj je počinjen genocid postoji empatija i razumijevanje, ponajprije suosjećanje, postoji i ona druga strana koja pokušava umanjiti značaj ljudske boli i patnje. Status slavnih počinje pripadati, zahvaljujući medijalizaciji „svijeta života“ hvalisavcima, komotnima, preslobodnima, marginalcima (Fejzić-Čengić, 219:2009).

¹<http://www.hfs.hr/doc/ljetopis/hfl75-web.pdf> (pristupljeno: 18.5.2021. godine)

²<https://web.archive.org/web/20070611120255/http://www.genocidewatch.org/eightstages.htm> (pristupljeno 19.5.2021. godine)

Dokumentarna i umjetnička istina

Sineastička umjetnost ima za cilj napraviti jasnu razliku između zločinca i žrtve tako što će se ambijentalnošću priče naslutiti i scenaristička opredijeljenost jednoj od strana. Na primjeru Bosne i Hercegovine, može se slobodno kazati kako je film o genocidu, kao umjetnički pokušaj prikazivanja jedne od najvećih ljudskih tragedija modernog svijeta bio dugoočekivana pojava u bh. kinematografiji; najprije stoga što je genocid počinjen u Srebrenici 1995. godine bio tema mnogobrojnih knjiga, pisanih svjedodžbi i dokumenata, ali i dokumentarnih prikazivanja koja su za cilj imala prikupiti na jedno mjesto, sve što je ostalo zabilježeno u vremenu i prostoru. Među bosanskohercegovačkim književnicima, valja, uoči dolaska nadasve velikog filmskog ostvarenja „Quovadis, Aida?“ rediteljice Jasmile Žbanić, spomenuti kako je Isnam Taljić za života žalio jer bh. kinematografija nije upotpunjena do onog trenutka kada dobije prvi igrani film o devedesetim godinama u Bosni i Hercegovini. Objavljeno je to kao sjećanje na ovog književnika u magazinu Stav³. Iako nije dočekao prikazivanje filma „Quovadis, Aida?“, iza sebe je ostavio „Roman o Srebrenici“ koji, prema riječima Rize Džafića, potvrđuje misao kako nas „historija nosi i određuje“. Jer knjiga obavezuje pisca ne samo da interpretira historiju, nego da je povezuje sa situacijom u kojoj se dešava i eksplicitno stvara novi model tekstualnosti⁴. Taljić je, samo jedan od onih koji su kroz umjetnost opisali, dokazali i prikazali istinu onakvom kakva treba biti. Pritom se vodio postavkom da je umjetnost slobodna, te da joj se, ni onda kada se prikazuju tragične i posve osjetljive priče koje ogole sve ljudske slabosti ne smije uzeti umjetnost, sloboda i nesputanost da se kaže ono što stoji zapisano u scenariju, skripti, rukopisu.

Umjetnost je, s tim u vezi, ljudsko djelovanje u kojem nepristrasnost ne može biti motiv, jer to opet znači imati tendenciju narušiti slobodu koja je njen neizostavan dio. Bosanskohercegovačka rediteljica Jasmila Žbanić je, godinama nakon što su napisane knjige, ispričana svjedočanstva a istina o Srebrenici potvrđena i od strane Međunarodnog tribunala za Bivšu Jugoslaviju u Haagu koji je u nekoliko svojih presuda ocijenio genocidne namjere i sam čin genocida, ispričala priču koja je pomalo ušla u globalni kontekst, a sam film svojim naslovom upućuje na ideju traganja i istovremeno lutanja, ako se uzme u obzir da je njegov glavni lik personifikacija Bosne i Hercegovine. Odnosno, cijeli film i njegova vješto određena

³<https://arhiv.stav.ba/in-memoriam-isnam-taljic-1954-2017/> (materijal sačuvan ranije)

⁴<http://www.orbus.be/krajina/krajina19.htm> (pristupljeno 19.5.2021. godine)

kompozicija, personifikacija je devedesetih godina te prilika da se preispita čovjek 20. i 21. stoljeća, kuda ide čovjek, uopće.

Žbanić u ovom filmu nikada nije dala odgovor, no, odgovori se pronalaze tamo gdje umjetnost zakorači i dozvoli svojim poštovateljima da razumiju ideju i poruku i da je kontekstualno vežu za historiju, vrijeme, društvo, u konačnici čovječanstvo. Iako je film interpretacija već ranije ispričane priče, bh. javno mnijenje naišlo je na striktnu podjelu između zagovarača istine i zagovarača umjetničke istine. Posve je jasno da se na ovako osjetljivom tlu dešavaju ekstremna promišljanja, ali je također bilo moguće očekivati i ovakvu podjelu. Naime, ideja o genocidu svijetu može biti predstavljena samo uz pomoć umjetnosti, ovdje konkretnije filma; čovjek modernog doba traži emociju, sliku i riječ te je stoga nužno osloniti se na sve moguće vještine i stečena znanja koja reditelj mora imati da bi poslao poruku, ne samo onu koju on želi čuti, već onu za koju je siguran da će je na isti način razumjeti i doživjeti svi drugi koji film budu gledali. Uzme li se u obzir stav zagovarača inicijalne istine, onda valja kazati kako igrani film ne može odgovoriti na njihove zahtjeve. To se dešava stoga što igrani film nužno ima svoj koncept koji pomalo mora odudarati od stvarnosti, da bi se dobio veći prostor za prikazivanje glavnih motiva. To se jednostavno može prikazati na matrici „negdje se oduzme, da bi se negdje nadomjestilo“. U kontekstu filma „Quovadis, Aida?“, priča o Srebrenici morala je dobiti fiktivnog lika koji će iznijeti cjelokupnu tragediju na svojim plećima; morala se uvesti fiktivna situacija da bi se cjelokupni fokus postavio na jednu porodicu, koja je tu opet personifikacija jednog naroda, a jedan narod opet, personifikacija burnog vremena zadnje decenije 20. stoljeća. Protivnici fikcije u obradi vrlo osjetljive teme, zaboravljaju da se istina doslovno može prenijeti samo putem dokumentaristike koja će hronološki prikupiti sve informacije, bez fiktivnog, izmišljenog, dodanog ili oduzetog. Tu umjetnost nema nikakvu moć. S tim u vezi, potrebno bi ipak bilo zahtijevati i kontinuirano snimanje dokumentarnih filmova koji će istinu trajno dokumentovati i sačuvati je za daljnja proučavanja, posebno ako se uzme u obzir činjenica da svjedoci nemilih događaja devedesetih umiru, a s tim dolazi i bojazan da se istina neće prenijeti do kraja, onako kako to dokumentaristika zahtijeva.

Vrlo je važno kazati kako je apsurd savremenog doba raspravljati o prirodi igranog i dokumentarog filma, kada se znaju njihovi postulati, zakonitosti i priroda funkcioniranja. Nemoguće je stoga očekivati da dokumentaristička istina bude u potpunosti sadržana u umjetnosti (konkretnije igranom, dugometražnom filmu) s jedne, kao što se ne može očekivati s druge strane da postulati umjetničkoga budu sadržani u dokumentarnome. Nesrazmjerne su

te razlike, bilo gdje u svijetu. No, ipak nije apsurd napraviti tu iznimku za Bosnu i Hercegovinu, ili bilo koju zemlju koja je na bilo koji način trpjela posljedice na račun svog identiteta. Razlike i dalje postoje, jasno su postavljene granice klasične i umjetničke istine, ali valja, u ime čovječanstva napraviti prostora za senzibilitet i empatiju prema bilo kakvoj ljudskoj žrtvi. S tim u vezi, potrebno bi ipak bilo zahtijevati i kontinuirano snimanje dokumentarnih filmova koji će istinu trajno dokumentovati i sačuvati je za daljnja proučavanja, posebno ako se uzme u obzir činjenica da su svjedoci nemilih događaja devedesetih umiru, a s tim dolazi i bojazan da se istina neće prenijeti do kraja, onako kako to dokumentaristika zahtijeva.

„Quovadis, Aida?“ – portret je i srebreničke majke kakav nije, na sreću ostao samo u okvirima matične zemlje. Britanska akademija filmske umjetnosti, kao i Američka filmska akademija prepoznali su značaj bosanskohercegovačke priče o filmu koji, prvi put u globalni kontekst izmješta priču o genocidu u Bosni i Hercegovini. Brojne nagrade i priznanja u svijetu dokaz su da za istinu ne postoje ograničenja a da je umjetnost, u okavkvim okvirima (možda) najjače oružje u njenom odašiljanju u svijet. Nije to ipak prvi put da ova zemlja biva u fokusu svjetske javnosti zahvaljujući igranom filmu. Naprotiv, i „Ničija zemlja“ Danisa Tanovića iz 2001. godine tematizira pitanje odnosa među narodima. „Ničiju zemlju“ i „Quovadis, Aida?“ ujedinjuje činjenica da su to filmovi pomirenja, kako to kaže filmski kritičar Mirza Skenderagić⁵. Jedini Oskarom nagrađen bh. film iz 2001. godine devedesete prezentuje u svojevrsnoj formi drame apsurdna, podsjeća Skenderagić, dok „Quovadis, Aida?“ dolazi u formi drame koja se bavi pitanjem porodice, ali i pitanjem šta je taj period napravio na individualnom planu.

⁵<https://www.preporod.info/bs/article/22369/jasmila-zbanic-za-radio-bir-ljudi-u-bih-imaju-priliku-otvoriti-oci-ili-nastaviti-da-ih-zatvaraju> (pristupljeno 22.5.2021.)

Zaključak

Sineastička umjetnost dobra je polazna osnova za preispitivanje uloge i misije koju ima čovječanstvo; hoće li (se) uspjeti položiti test humanosti ili će (se) odati ratovanjima i nanošenjem boli, s čime je svjetska historija opterećena otkako je svijeta. Genocid u sineastičkoj umjetnosti je vrlo osjetljiva tema koja će, htjeli mi to ili ne, zasigurno dobiti i druge kontekste koji za cilj imaju animirati javno mnijenje, osjetiti njegov puls i čuti stavove koji se valjaju suprotstaviti jedan drugom. Bosanskohercegovački film „Quovadis, Aida?“, priča je o genocidu počinjenom nad Bošnjacima 1995. godine u Srebrenici, te je jedan od primjera kada se, što je rijetkost, dešavaju vrlo žustre i ozbiljne rasprave o tome šta umjetnička a šta dokumentarna istina daju svijetu te kako obje proizvode drugačije reakcije i neformalne podjele. Valja istaći je da igrani film u potpunosti moćan izmjestiti lokalnu priču u globalni plan te time skrenuti pažnju javnosti na blisku prošlost jednog naroda. Bez obzira na vrlo jasne razlike u ideji genocida u konceptu igranog i/ili dokumentarnog filma, iznimka se može napraviti tamo gdje postoji senzibilitet i empatija, prema žrtvi koju je narod podnio na račun vlastitoga identiteta. Potrebno je, također, kazati kako je samo genocid nad Bošnjacima dobio filmsku dimenziju, izuzmu li se brojni filmovi o genocidu nad Jevrejima. Dokaz je to, stoga da je bosanskohercegovačka novija historija imala dovoljno burna vremena da se shvati važnost postavljanja novog fokusa na tragična stradanja, sada u okviru igranog filma koji je, kako je to ranije navedeno, stekao veliku svjetsku moć da istinu pošalje i u najudaljenije krajeve svijeta.

Summary

Cinematic art is a very good starting point for rethinking the role and mission that humanity has; will it succeed in passing the test of humanity or will it indulge in wars and inflicting pain, with which world history has been burdened since the beginning. Genocide in cinematic art is a very sensitive topic that, whether we like it or not, will certainly gain other contexts aimed at animating public opinion, feeling its pulse and hearing attitudes that should

be opposed to each other. The Bosnian film "Quovadis, Aida?", is a story about the genocide committed against Bosniaks in 1995 in Srebrenica, and is one of the examples when, which is rare, there are very lively and serious discussions about what artistic and what documentary truth gives the world and how both produce different reactions and informal divisions. It should be noted that the feature film is completely powerful to move the local story to the global level and thus draw the public's attention to the recent past of a nation. Regardless very clear differences in the idea of genocide in the concept of feature and/or documentary, an exception can be made where there is sensibility and empathy, towards the sacrifice made by the people at the expense of their own identity. It is also necessary to say that only the genocide against Bosniaks gained a cinematic dimension, with the exception of numerous films about the genocide of Jews. This is proof, therefore, that Bosnia and Herzegovina's recent history has had enough turbulent times to understand the importance of placing a new focus on tragic suffering, now in a feature film that, as mentioned earlier, has gained great world power to send the truth to the farthest corners of the world.

Popis literature

1. Džafić, Rizo (2006.) IsnamTaljić: Roman o Srebrenici, *Istraživanja, postmodernizam i historija*, <http://www.orbus.be/krajina/krajina19.htm>(pristupljeno 19.5.2021.)
2. Fejzić-Čengić, Fahira (2009.) Medijska kultura u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, Connectum Sarajevo
3. Heidl, Janko (2013.) Temeljne misli o filmotvorstvu, *Hrvatski filmski ljetopis (75)*, 189-191, <http://www.hfs.hr/doc/ljetopis/hfl75-web.pdf> (pristupljeno 18.5.2021.)
4. In memoriam IsnamTaljić 1954-2017, <https://arhiv.stav.ba/in-memoriam-isnam-talji-c-1954-2017/> (izvor sačuvan od ranije)
5. Sefer, Kerim (2021.) Jasmila Žbanić za Radio BIR: Ljudi u BiH imaju priliku otvoriti oči ili nastaviti da ih zatvaraju, Preporod.info, <https://www.preporod.info/bs/article/22369/jasmila-zbanic-za-radio-bir-ljudi-u-bih-imaju-priliku-otvoriti-oci-ili-nastaviti-da-ih-zatvaraju> (pristupljeno 22.5.2021.)
6. Stanton H. Gregory, Theeightstagesof genocide (1995.), <https://web.archive.org/web/20070611120255/http://www.genocidewatch.org/eightstages.htm> (pristupljeno 19.5.2021.)